

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ УЧНІВ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 286–290

Розглянуто деякі питання, що стосуються подальшого поліпшення підготовки майбутніх учителів до формування громадянської позиції учнів. Встановлено необхідність регулювання школою механізму діяльності щодо практичного виникнення та подальшого розвитку громадянських рис і умінь школярів.

Проблема формування громадянської позиції особистості в усі часи привертала особливу увагу науковців і практиків. Для українського суспільства вона є особливо актуальною, оскільки воно переживає перехідний етап свого розвитку. Стрімкі соціокультурні зміни в сучасному суспільному житті вимагають розробки оновлених концептуальних підходів і практичних методик у національній системі виховання.

Проблему формування громадянської позиції особистості досліджували Г. Сковорода, О. Духнович, Б. Грінченко, І. Огієнко, М. Пирогов, Т. Шевченко, І. Франко, К. Ушинський, С. Русова, Я. Чепіга, А. Макаренко, Г. Ващенко, В. Сухомлинський та ін.

Розвиток вітчизняної освіти зумовлюється необхідністю відповідати європейським і світовим стандартам якості освіти, слідувати глобальним тенденціям (В. Андрущенко, В. Бебик, І. Бех, М. Боришевський, М. Іщенко, Н. Ничкало, О. Сухомлинська, К. Чорна, А. Шинкарук та ін.).

В умовах розвитку української державності, наголошуючи на ідеї громадянського виховання особистості, доцільно всіма педагогічними засобами інтенсифікувати всебічне опрацювання у вищій педагогічній школі проголошеної концепції.

Завдяки необхідності реалізації цієї проблеми в сучасних умовах значно ускладнюються функції вчителя загальноосвітніх навчальних закладів, особливо на старшому ступені навчання. Саме в цей вік розвивається потреба в активному залученні до певних суспільних відносин, у тому числі до громадянських.

Враховуючи цю потребу, необхідно стимулювати пошуково-творчу активність вчителів в організації навчання й виховання учнів старшої школи на основі цінностей громадянського суспільства.

Ці ідеї також розвинуті у працях російських науковців В. Богомаз, Т. Заславської, Г. Філонова та ін.

Пошукам шляхів, форм і методів формування громадянських рис особистості школярів присвячені дисертаційні дослідження П. Вербицької, Н. Дерев'янка, Ю. Завалевського, І. Казанжи, М. Рудь та ін.

Водночас слід наголосити, що на сьогодні проблема підготовки майбутніх учителів до формування громадянських рис особистості учнів ще не має належного сучасного змістовного наповнення і педагогічного обґрунтування її громадянсько-соціологізуючого значення. Йдеться про необхідність забезпечення такого змісту теоретико-методологічної і технологічної системи підготовки майбутніх учителів, де знання про громадянське виховання не були б лише "інформацією до роздумів", а формували відповідні сучасні громадянсько-ціннісні орієнтації, забезпечували оволодіння теоретичними та емпіричними методами формування громадянської позиції учнів.

Тому така система передбачає:

- дослідження у ретроспективному і сутнісному аспектах організації і забезпечення громадянського виховання учнів, формування в них громадянських цінностей у вітчизняній та зарубіжній загальноосвітній школі;

- виявлення та формулювання актуальних проблем формування громадянської позиції учнів за наявності у них особистісного смислу у зазначеному виді професійної діяльності;
- визначення вимог до необхідного рівня громадянської культури майбутніх учителів, що відповідає сучасному етапу державотворення в Україні, та їх готовності до формування громадянських рис особистості учнів старшої школи.

Саме така система позбувається рис декларативності та звуженості функцій: теоретичні знання “олюднюються”, а в моделі підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання учнів старшої школи комплексно розглядаються контекстні аспекти її практичної реалізації.

Надзвичайно важливо у процесі підготовки майбутніх учителів до громадянської позиції учнів старшої школи враховувати сучасний стан перетворень української держави, який вимагає адекватних змін як загалом у суспільному житті, так і в організації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі. Вагоме місце у цьому процесі належить пошуку нових підходів до виховання громадянської свідомості і громадянської поведінки учнів з боку як викладачів, так і студентів у процесі підготовки до громадсько-виховної діяльності.

Так, громадянські риси особистості школяра формуються не лише шляхом передання знань про суспільство. Найважливішим джерелом громадянської свідомості і поведінки є досвід громадянського життя, який учень отримує у школі. Це викликає необхідність стимулювати створення вчителем структур і відповідної діяльності, в якій би практично виникали й розвивалися громадянські риси та громадянські вміння школярів.

Реалізація в освітньому процесі демократичних цінностей потребує від сучасного вчителя певної трансформації, яку можна назвати втіленням демократичного ідеалу освіти. Це означає, що школа повинна надати учням такі можливості:

- брати участь в організованому на демократичних засадах громадському житті школи і поза її межами;
- мати рівний доступ для отримання освіти всіма дітьми;
- жити в багатонаціональному та полікультурному суспільстві;
- усвідомлено діяти в демократично організованій трудовій сфері;

- брати участь в демократичному управлінні освітою в цілому та окремими її інститутами.

Це особливо важливо в умовах України, коли елементи демократичного, громадянського суспільства тільки формуються, а тому не можуть бути повною мірою уявними в життєвому досвіді не лише учнів, а й сімей, учителів та ін.

Як зазначав відомий зарубіжний педагог П. Фріборді, ми повинні вчити демократії так, щоб учні могли спробувати її самі. Подібно тому, як при навчанні фізиці не можна обійтися без лабораторних занять, при навчанні демократії учні мають брати участь у демократичному житті [4]. Демократія, як і будь-який соціальний контекст, має постійно відтворюватись та інтерпретуватись новими членами суспільства. А це означає, що школа має стати для дитини першою моделлю демократичного громадянського суспільства і відповідних демократичних відносин.

Всебічний підхід до реалізації ідеї громадянського виховання не може бути реалізованим лише в рамках окремого навчального курсу громадянознавчої проблематики. Найдоцільнішим у виборі форм реалізації громадянського виховання є комплексний підхід з урахуванням особливостей і можливостей дитячого колективу, освітнього та соціального середовища (О. Вишневський, І. Єрмаков, Т. Завгородня, Л. Канішевська, А. Колодяжний, С. Мельничук, В. Струманський, М. Тайчинов, А. Теплюк, А. Шинкарук).

Оптимальним є включення компонентів громадянської освіти в тематику, зокрема, філологічних дисциплін і позашкільних заходів, а також відповідна організація устрою шкільного життя.

Змістовими і процесуальними ознаками тако-го устрою можуть бути:

- ситуації вибору учнями змісту і форм засвоєння навчального матеріалу, індивідуального темпу навчання, видів діяльності;
- делегування керівництвом школи повноважень із вищого рівня управління на суспільний (вчительські об'єднання, органи самоврядування);
- створення (або тенденція до створення) громадських органів управління різними сферами шкільного життя;
- залучення всіх членів шкільної спільноти до створення норм і правил спільного життя;
- тенденції до створення у школі інститутів захисту прав людини, прав дитини (уповноважені з питань захисту прав дитини, кон-

сультанти з питань розв'язання конфліктів та ін.).

Такий устрій школи сприятиме процесу набуття учнями досвіду громадянської поведінки, а також доведенню цього досвіду до культурних зразків і понять. Саме він є найперспективнішим у системі формування громадянської позиції учнів, тому що дає змогу вирішувати багато нагальних завдань модернізації сучасної школи: актуалізація ролі виховання у процесі навчання й розвитку школярів, посилення акцентів у педагогічному процесі на вихованні громадянської свідомості і громадянської поведінки; визначення найважливіших життєвих компетентностей школярів; уникання навантаження учнів у навчальному процесі.

Гностичним аспектом надзвичайної ваги в системі підготовки майбутніх учителів до виховання громадянської свідомості і громадянської позиції учнів є усвідомлення ними принципової зміни ролі вчителя у навчально-виховному процесі: вчитель-предметник, транслятор предметних знань перетворюється на вчителя-фасилітатора, партнера в освітньому процесі. Принциповою відмінністю такої диспозиції від традиційної є те, що головною дійовою особою у навчально-виховному процесі стає учень. Реалізація цього завдання зумовлена відповідним змістом і процесуальним забезпеченням навчально-виховного процесу.

Вчитель, за словами К. Роджерса, сходить із п'єдесталу і стає одним з тих, хто допомагає вчитися і вчиться сам у тих, кому допомагає. В англійській педагогічній літературі такого вчителя називають “особою, яка сприяє учінню” (*enabler*), “дорослим у класній кімнаті” (*adult in the class room*), “полегшувачем”, “особою, яка стимулює навчання” (*facilitator of learning*). Основна функція вчителя полягає в організації та стимулюванні освітнього процесу, спрямованого на розвиток особистості учня. К. Роджерс назвав таку систему стосунків “концентрацією на особистості” [1].

Кожен учень бере участь у постановці мети і завдань навчання. Вчитель заохочує виявлення особистісного ставлення до виконуваної роботи питаннями типу: “Яким чином я можу це застосувати? Які почуття я буду переживати при такому застосуванні? Яким ще могло б бути явище чи об'єкт? Наскільки іншим було б моє життя, якби це не було часткою мого світу? Яким чином це могло бути корисним для мене?” Вчитель впливає на учнів, спираючись на позитивні факти в їхній поведінці, і в будь-яких ситуаціях поважає особисту гідність учнів. Учням дозволяється

звертатися до вчителя, щоб отримати додаткові матеріали та завдання. У разі непорозуміння причину педагог шукає у власних діях, а не в діях учнів або зовнішніх чинниках. Співтворчість і співпраця створюють сприятливу атмосферу і значно підвищують особистісну вмотивованість навчання. На відміну від традиційного навчання, в якому переважає мотивація “уникання невдач” і обов'язку, демократична система ґрунтується на мотивації “досягнення”, на утвердженні почуття власної гідності, самореалізації. Навчати демократії можна тільки за умови, якщо таке навчання здійснює кожен учитель на кожному занятті шляхом застосування відповідних форм освітнього процесу.

Сучасний досвід українського вчителства підтвердив плідотворність ідей В. О. Сухомлинського. Педагоги зробили свій вибір: майбутнє не за авторитарними методами навчально-виховного процесу, які травмують, деформують особистість і учня, і вчителя, а за педагогікою співробітництва, побудованому на спільній праці і спільній вимогливості педагога та учня.

Цілком можна погодитися з твердженнями К. Баханова, М. Кас'яненко, О. Пехоти, Л. Пироженко, О. Пометун та інших дослідників про те, що пріоритетними формами демократичного освітнього процесу є групова та індивідуальна форми. Саме вони є найоптимальнішими за критеріями рівня активності учнів, рівня залучення їх до продуктивної діяльності, дидактичної мети, способів організації.

Демократичний стиль навчально-виховного процесу має діяльнісно-креативний і проектно-рефлексивний характер.

У загальному вигляді виховна, інституціональна, проектна та інші форми громадянського виховання й освіти спрямовані на оволодіння учнями системи таких основних знань, умінь і навичок, як знання: демократія; людина; право; права і свободи людини, механізми їх захисту; права дитини; суспільство, основні сфери життя суспільства; громадянське суспільство; політичні свободи; влада; принципи прийняття рішень; зовнішня політика; правопорушення й правова відповідальність; економіка, власність; соціальні ролі особистості; міжособистісні конфлікти, шляхи їх розв'язання; основи соціально-психологічних знань; вибір життєвого шляху; етнос, нація, міжнаціональні відносини; основи соціальної екології; правовий захист навколишнього середовища; екологічна етика; духовне життя суспільства, духовна культура; засоби масової інформації;

релігія; гуманістична етика; патріотизм; Україна і світ; Україна та Європа; глобальні проблеми сучасності; інші актуальні знання і поняття [3]. Таким чином, громадянськість містить у собі всі вияви індивідуальності особистості. Це, у свою чергу, свідчить про те, що громадянське виховання — явище комплексне, його слід розглядати з точки зору різних наук: філософії, соціології, психології, педагогіки, права.

Відповідно до цих знань учитель повинен формувати в учнів конкретні вміння та навички:

- умінь виокремлювати події, явища, співвідносити їх зі своїм досвідом, цінностями, тобто надавати їм смисл і формувати свій особистісний сенс життя;
- умінь створювати для себе норми діяльності і поведінки, користуватися ними або критично ставитися до норм, створених іншими, суспільством і державою;
- будувати індивідуальну і колективну діяльність у повному її циклі: постановка цілей, аналіз ситуації, планування і проектування, практична реалізація, одержання готового продукту, аналіз результатів, рефлексія і самооцінка;
- будувати комунікацію з іншими людьми: вести діалог у парі, малій групі, враховувати схожість і відмінності позицій, взаємодіяти з партнерами з метою отримання загального продукту або результату;
- орієнтуватися в часі, вміти співвідносити факти і події минулого і сьогодення з епохою, часом та іншими подіями, висловлювати пропозиції про тенденції;
- розуміти, створювати, зберігати, змінювати устрій життя малої групи, класу, школи, міста;
- займати відповідно до власної оцінки ситуації, цінностей, цілей різні позиції й ролі, розуміти позиції й ролі інших людей;
- засвоєння способів критичного мислення (висування підстав для суджень, пошук і шляхи розв'язання суперечностей, висування гіпотез та ін.);
- відбирати, опрацювати та осмислювати інформацію у сфері суспільного життя;
- робити вибір позиції, ролі, теми, об'єкта громадянських дій;
- самому оцінювати власні знання і вміння, трудові зусилля, просування у своєму розвитку;
- приймати рішення, брати на себе відповідальність;

- реалізовувати індивідуальні і суспільні права й обов'язки;
- встановлювати конструктивні відносини з людьми;
- працювати у групах, брати участь у дискусії, слухати іншу людину;
- бути толерантним, поважати доводи співрозмовника незалежно від згоди або незгоди з ним.

Важливим у формуванні громадянської позиції школяра є самостійне мислення громадянина Європи, яке періодично зазнає впливу демагогічної пропаганди право- або ліворадикальних груп. Протистояти цьому можна за допомогою пояснення учителем цінностей вільного і демократичного устрою, прав людини, а головне — вчитися живій демократії, що реально існує і переживається громадянами Європи [2].

Слід наголосити, що на шляху оптимальної організації процесу громадянського виховання школярів існує низка перепон:

- недоліки існуючої системи освіти (авторитаризм, бюрократизм, формалізм та ін.);
- недостатній рівень соціального визнання громадянської активності;
- недостатній психолого-педагогічний рівень підготовки майбутніх учителів до громадянського виховання, негативні стереотипи;
- відсутність відповідних технологій підготовки, перепідготовки педагогічних кадрів.

Отже, сучасний рівень підготовки майбутніх учителів до виховання громадянської позиції учнів вимагає формування в них якісно нового рівня соціалізації, гуманізації мислення, демократизації і відповідного педагогічного коригування виховних впливів на особистість як зі свого боку та школи, так і суспільства в цілому.

Література

1. Професійна підготовка студентів педагогічних інститутів до виховної діяльності: Зб. наук. ст. / За заг. ред. А. Й. Канської. — К., 1996. — 96 с.
2. Радул В. В. Соціальна зрілість молодого вчителя. — К., 1997. — 269 с.
3. Софінська Г. В. До проблеми виховного ідеалу в педагогічній нації // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1. — С. 88–94.
4. Чорна К. І. Демократизація школи — пріоритетна умова виховання громадянина: Зб. наук. пр. — Кн. 1. — К.: АПН України; Інститут проблем виховання, 2001. — С. 83–88.

В умовах розвитку української державності вагомим значення набуває проблема формування громадянської позиції учнів. А тому у вищій педагогічній школі доцільно всіма педагогічними засобами інтенсифікувати всебічне опрацювання цієї проблеми. Визначено конкретні шляхи реалізації завдань формування громадянських рис і умінь школярів.

В условиях развития украинской государственности весомое значение приобретает проблема формирования гражданской позиции учащихся. А потому в высшей педагогической школе целесообразно всеми педагогическими средствами интенсифицировать всестороннюю отработку названной проблемы. Определены конкретные пути реализации задачи формирования гражданских черт и умений школьников.

The problem of forming of civil position of pupils is all-important nowadays with regard to the development of the Ukrainian state system. That is why higher pedagogical establishments have to intensify general work at this problem. The certain ways of realization this task are determined.

Надійшла 20 березня 2008 р.